

ἑκτου αἰῶνος, τὸ ἔργον τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἐπραγματώθη διὰ τοῦ βιβλίου. Ὑπῆρξε τὸ ἐγκόλπιον τῆς πνευματικῆς ἀπολυτρώσεως, ἀλλ' ἅμα καὶ τῆς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως, τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως. Ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἡ νίκη τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατὰ παντὸς τῆς προσόδου αὐτοῦ πολεμίου.

Ἄλλὰ δὲν εἶνε τοῦτο μόνον τὸ μέσον, δι' οὗ διαπαιδαγωγοῦνται καὶ διαπλάσσονται οἱ λαοί. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα, ἄξια ἐπίσης ἐπισκοπήσεως καὶ μελέτης, κατὰ πόσον πληροῦσι τὸν προορισμὸν αὐτῶν, ἢ βλάβης μᾶλλον καθίστανται πρόξενά διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀνάπλασιν τῆς ψυχῆς.

Μεταξὺ τούτων ὀφείλω νὰ κατατάξω τὸ θέατρον, διττὸν ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ ἐπιδιώκον σκοπὸν, τὸν τῆς τέρψεως καὶ τῆς ἠθοποιίας — τῆς τέρψεως βεβαίως ἐν τῇ εὐγενεστάτῃ καὶ ἠθικωτάτῃ σημασίᾳ, μὴ ἀπομακρυνομένης ἀπὸ τῆς ἠθοποιίας.

Ἀείποτε τὸ θέατρον, ὅπως καὶ τὸ βιβλίον, πρὸς ὃ διατελεῖ παράλληλος καὶ συμφυῆς δύναμις, κατὰ τὴν ἀποστολήν, τὸ θέατρον εἶνε ἕξοχον σχολεῖον ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς παιδεύσεως. Τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐπεδίωκεν ἐν τῷ ἄστει τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων, ὡς καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος, ἐν αἷς τὰ ἐπισωζόμενα μέχρι τῆς σήμερον θέατρα, μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐξέχοντα οἰκοδομήματα, μαρτυροῦσι τὴν σημασίαν αὐτῶν ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῶν ἐλευθέρων ἐκείνων πολιτειῶν. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐπίσης τὸ θέατρον ἐξακολουθεῖ νὰ διατελῇ ἐν τῇ αὐτῇ κοινωνικῇ περιωπῇ καὶ τιμῇ, θεωρεῖται ἠθοποιητικὸν σχολεῖον. Πόσα γενναῖα αἰσθήματα, πόσα εὐγενῆ καὶ ἰσχυρὰ πάθη, προωρισμένα νὰ συγκινήσωσι τὰ πλήθη, νὰ ἐξαγάγωσιν αὐτὰ ἀπὸ τῆς ραστώνης καὶ τῆς ραθυμίας, εἰς ἣν διετέλουν, νὰ ἐξεγείρωσιν, ἐκηρύχθησαν ἀπὸ

τῆς σκηνῆς τῶν νεωτέρων θεάτρων! Πρὸς τῇ ἐπιδιωκομένῃ ἠθοποιίᾳ ἐθεωρήθη ὡς μία τῶν ὑψίστων ἀπολαύσεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἠθοποιητικὸν ἴδρυμα πρώτης τάξεως. Εἶνε ἰδίᾳ ἴδρυμα τῶν ἐλευθέρων λαῶν. Αἱ μεγάλαι σκέψεις, τὰ ἰσχυρὰ αἰσθήματα, τὰ εὐγενῆ πάθη δὲν δύνανται νὰ παρασταθῶσιν ἐν τῇ πλήρει αὐτῶν ἐκδηλώσει καὶ ἐννοίᾳ ἐν ἄλλῳ τόπῳ, νὰ κατανοηθῶσι πληρέστερον, ὅσον ἐν τῷ θεάτρῳ. Ὁ ἠρωϊσμός τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς φυλῆς, ἡ θυσία, ἡ ἀφοσίωσις, ἡ εὐγένεια τοῦ χαρακτῆρος παρελαύνουσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου, παρακολουθούντων τῶν θεατῶν, συναισθανομένων, εὐχαριστουμένων ἢ λυπουμενων, ἐπευφημούντων, συμπαθούντων. Τὰ μεγάλα ἠθικὰ ἐλαττώματα, τὰ ἀνόσια πάθη, αἱ πολλαπλαῖ ἀδυναμίαι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου διὰ τοῦ θεάτρου ἐπίσης καὶ ἐν τῷ θεάτρῳ εὐρίσκουσι τὸν ψόγον, τὴν ἐπίκρισιν, τὴν καταδίκην. Πρὸς τούτοις ἐπεζητήθη ἅμα καὶ τι πρακτικώτερον, ἡ ἄμεσος ἐξέγερσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, ἡ πολιτικὴ ἐπανόρθωσις ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς σημασίαν — ἡ ἐπανάστασις.

Ἐντεῦθεν ἡ σημασία, ἣν ἐπέδωκαν ἀείποτε ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι ἠθικολόγοι εἰς τὸ θέατρον, ὡς ἐν τῶν ἠθοποιητικωτάτων σχολείων τῆς κοινωνίας. Ἡ κοινωνικὴ ἀφύπνισις πλείστων λαῶν ἐσημάνθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐθνικοῦ θεάτρου, οὐχὶ μόνον τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ιδέας. Ὅτε εἰς τῶν γνησιωτάτων καὶ εὐγενεστάτων ἀντιπροσώπων τοῦ γερμανικοῦ κόσμου κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὁ Ἐφραῖμ Λέσσιγγ, ἐπελαμβάνετο τοῦ ἔργου τῆς κοινωνικῆς ἀναπλάσεως τῶν ὁμοεθνῶν ἑαυτοῦ, πρὸς τοσοῦτοις ἄλλοις λογογραφικοῖς δημιουργήμασιν, ἅτινα ἐδημοσίευε, συνέθετεν ἅμα διὰ τὸ γερμανικὸν δημόσιον τὴν κριτικὴν τῆς ἀμβουργείου Δραματουργίας, ἀναθεματίζων

δι' αὐτῆς τὴν θανατηφόρον διὰ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν ἐπίδρασιν τῶν ἐκφύλων προϊόντων τῆς ξένης δραματοποιίας καὶ συγχρόνως ἐδημοσίευσεν ἀπαράμιλλα μέχρι τῆς σήμερον δραματικὰ ἀριστουργήματα — Νάθαν τὸν Σοφὸν καὶ τὴν Αἰμιλίαν Γαλόττη. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ ἔπραττε μετ' ὀλίγον ἐν τῇ αὐτῇ Γερμανίᾳ ὁ ποιητὴς τῶν Ληστῶν καὶ τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου. Ἐπίσης κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἡ ἐθνικὴ ἀναγέννησις διαφόρων λαῶν, ἐσημάνθη διὰ τῆς ἀναγεννήσεως ἐθνικοῦ θεάτρου. Ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Οὐγγαρία ἐκήρυξαν πλέον ἢ ἅπαξ τὸν λόγον αὐτῶν ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου.

Τί συμβαίνει παρ' ἡμῖν, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους καιρούς; Ἐν τῇ καταφρονήσει παντὸς ἐθνικοῦ, ὡς σκαιοῦ καὶ χυδαίου, ἡκιστα δυναμένου νὰ τέρψη καὶ νὰ εὐχαριστήσῃ κοινωνικὰς τάξεις, δῆθεν λεπτοφυεῖς καὶ πεπολιτισμέναι, ἔμελλε νὰ περιφρονηθῇ καὶ τὸ ἐθνικὸν θέατρον, ὡς μὴ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν λεπτότητα τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ διακεκριμένου παρ' ἡμῖν κόσμου. Πᾶν ἄλλο συμβαίνει ἢ ἐνίσχυσις προσήκουσα τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου. Οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες — οἳ τε Ἀθηναῖοι καὶ οἱ μὴ τοιοῦτοι — ἀρέσκονται μὲν καὶ εὐχαριστοῦνται ἐν ταῖς παραστάσεσι τῶν ξενικῶν καὶ ξενιζόντων δραμάτων, ἅτινα οἱ πλείστοι οὐδὲ κατανοοῦσι κἄν, ἀλλ' ἐκδηλοῦσιν ἐκάστοτε τὴν αὐτῶν ἀπαρέσκεϊαν, τὴν περιφρόνησιν πρὸς τὰ ἐλληνικὰ τοιαῦτα. Ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἣτις ὄφειλε νὰ εἶνε τὸ σχολεῖον καὶ τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἐθνικῆς ἀνατροφῆς καὶ παιδείσεως, τὸ κέντρον πανελληνίου προσηλυτισμοῦ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ σπανιώτατα ἐλκύει τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ ἢ παράστασις ἐθνικοῦ δράματος — καὶ τοῦτο ἐνίοτε μόνον διὰ τῆς ὑπὲρ τὸ μέτρον δια-

φημίσεως ἀπὸ μέρους τῶν διαφορομένων πρὸς συρροὴν θεα-
 τῶν. Ἄλλ' ἢ παράστασις τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ξένου δρα-
 ματικοῦ ἢ μελοδραματικοῦ ἔργου, ἐν πρωτοτύπῳ ἢ ἐν μετα-
 φράσει, προκαλεῖ μείζον ἐνδιαφέρον. Ὅσάκις, ἵνα μελετήσω
 μᾶλλον ἢ ἐρευνήσω τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῆς ἡμετέρας κοι-
 νωνίας, τῶν τε ἀνωτέρων καὶ τῶν κατωτέρων τάξεων, τὴν
 καλαισθησίαν αὐτῆς, τὰς ἠθικὰς ιδέας, ἐπεσκέφθην τὸ θέα-
 τρον, παρετήρησα κατειλημμένα μὲν τὰ θεωρεῖα τῶν ὡς εὖ
 ἠγμένων θεωρουμένων κοινωνικῶν ομάδων, ἐν παραστάσει
 ξένων δραμάτων, κενὰ δὲ καὶ ἔρημα ἐν πάσῃ ἐθνικῇ παρα-
 στάσει. Δὲν ἔχω ἀνάγκην πλειόνων σχολίων, ἵν' ἀναλύσω καὶ
 ἐν τῷ θέματι τούτῳ τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως τὴν παρ' ἡμῖν
 κοκτοῦσαν καὶ ὀσημέραι ἐπιτεινομένην ξενοφροσύνην καὶ ξε-
 νολατρείαν. Μετὰ τὰς τελευταῖον ἐπελθούσας ἐθνικὰς συμφο-
 ράς, ἔπρεπε νὰ καταστῶμεν ἑλληνικώτεροι, μικροὶ τε καὶ με-
 γάλοι, πεπολιτισμένοι καὶ ἀπολίτιστοι. Δυστυχῶς δὲν ἐσκέ-
 φθημεν περὶ τούτου εἰσέτι. Ἴσως θέλομεν πράξῃ τοῦτο βρα-
 δύτερον. Ἀλλὰ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἀπέρχονται τῶν
 Ἀθηνῶν οἱ δι' ἐπαιτείας μᾶλλον ἢ διὰ τῆς θεατρικῆς δρά-
 σεως ὑφιστάμενοι δραματικοὶ θίασοι· ἔρχονται δ' ἕτεροι γαλ-
 λικοὶ καὶ ἰταλικοὶ. Ἐκεῖνοι εἶνε προωρισμένοι νὰ μᾶς τέρ-
 ψωσι, νὰ μᾶς διδάξωσιν, ἀποκαλύπτοντες κατ' ἐκλογὴν ἀπὸ
 τῆς σκηνῆς πάσας τὰς βδελυρίας, πάντα τὰ ἀνομήματα,
 πάντα τὸν ἐκφυλισμὸν τοῦ ξένου πολιτισμοῦ, ἀναβιβάζοντες
 ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου σκανδαλωδέστατας παραστάσεις,
 πρὸς κατήχησιν δεσποινῶν καὶ δεσποινίδων, πρὸς προσηλυτι-
 σμὸν τῆς ἑλληνικῆς νεότητος, διὰ τῆς ἐπιδείξεως μοχθηρῶν
 καὶ κακοζήλων ἔργων φαύλης ποιητικῆς συλλήψεως. Φεῦ! ἐν
 τῇ πατρίδι τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Ἀριστο-
 φάνους καὶ τοῦ Μενάνδρου, περιφρονεῖται ἡ ἑλληνικὴ μοῦσα·

καὶ ἀντ' αὐτῆς γεραίρεται καὶ τιμᾶται ὅτι ἀπόβλητον, ὅτι καχεκτικὸν δύναται νὰ ἐπιδείξη ἔκφυλος διάνοια, διαφθείρουσα καὶ καταστρέφουσα, ἤκιστα δὲ διδάσκουσα καὶ ἠθοποιῶσα.

Καὶ ὅμως ἠδύνατο τὸ ἐθνικὸν θέατρον, ὅπως καὶ τὸ ἐθνικὸν βιβλίον, νὰ προκαλέσῃ ἀληθῆ ἐν βραχεῖ χρονικῶ διαστήματι ἀνάστασιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Γινώσκουσι βεβαίως τινὲς ἐξ ὑμῶν, ἰδίᾳ δὲ οἱ ἐκ τῆς ἔξω Ἑλλάδος καταγόμενοι, ὅποια πολλάκις συγκίνησις, ἐθνικὰ συναίσθηματα καὶ ἐνθουσιασμός καταλαμβάνουσι τὴν ἐλληνικὴν ψυχὴν, εἴτε ἐν τῇ ὑποδούλῳ Ἑλλάδι, εἴτε ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς ἀποικίαις.

Οἱ περιφρονημένοι καὶ οἶονεὶ ἐπαιτοῦντες ἐργάται τῆς ἐλληνικῆς σκηνῆς μεταβάλλονται ἐν ταῖς ἀποδημίαις αὐτῶν ἀνὰ τὰ διάφορα κέντρα τῆς ἐλληνικῆς διασπορᾶς εἰς ἀληθεῖς κατηχητάς, ἐθνικοὺς ἀποστόλους. Τὸ ἐλληνικὸν θέατρον καθίσταται ἐν τοιαύτῃ περιστάσει τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως, τῆς ἐθνικῆς παραμυθίας.

Εἶπον καὶ ἄλλοτε τοιαῦτα ἀπὸ παρομοίου ἀκαδημαϊκοῦ βήματος. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ τὰ ἐπαναλάβω καὶ πάλιν, καταδεικνύων ὑμῖν τὴν μεγάλην ἔννοιαν τῆς διὰ τοῦ θεάτρου ἐθνικῆς παιδεύσεως καὶ ἠθοποιίας.

«Τὸ δράμα καὶ σὺν αὐτῷ τὸ θέατρον διεκδικοῦσι μεγάλην ἀποστολὴν, δὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν παραυτίκα τέρψιν καὶ τὴν ἡδονὴν τῶν αἰσθήσεων, ἐπιδιώκουσι δὲ ἀνώτερον καὶ εὐγενέστερον, ἐθνικώτερον σκοπόν.

«Ἄλλοι λαοί, ὑπὸ διαφόρους ἐργαζόμενοι συνθήκας, δυνατόν νὰ μὴ ἀποδίδωσιν εἰς τὸ θέατρον τὸν ἐθνικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα, ὃν ἡμεῖς παρ' αὐτοῦ ἀξιοῦμεν. Δυνατὸν δι' αὐτοὺς νὰ ἐπιδιώκῃ τοῦτο κοσμοπολιτικώτερον σκοπόν. Ἄλλὰ

δι' ἡμᾶς ἔχει καὶ πρέπει νὰ ἔχη, ἔνεκα τῶν χαλεπῶν καιρῶν, καθ' οὓς ζῶμεν, διάφορον ἀποστολήν, δημιουργικὴν, ἐθνοποιὸν καὶ ἠθοποιὸν, διδάσκον τὰ μεγάλα παραγγέλματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς φιλοπατρίας. Ἡμεῖς ἀναμένομεν ν' ἀκούσωμεν παρὰ τοῦ ἐθνικοῦ δραματουργοῦ οὐχὶ τὰ πάθη καὶ τὰς περιπετείας χαύνου καὶ ἀνοσίου ἔρωτος, οὐχὶ ραδιουργίας καὶ ἀθλιότητος διεφθαρμένου βίου, ἀλλὰ τὸ βροντόφωνον ἐλευθεῦ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἐνῶ τὸ θέατρον θέλει ἀποκαλύπτῃ ἡμῖν ἐν τῷ βάθει τῆς σκηνῆς τὰς κορυφὰς τοῦ θείου Ὀλύμπου, ἢ τοὺς ὀρίζοντας τῆς περιποθήτου Ροδόπης, κινδυνευούσης, θέλει ἀντηχῆ ἀνὰ πᾶσαν τὴν σκηνὴν ἡ φιλόπατρις ἐπίκλησις τοῦ ψάλτου τῶν Σαλαμινομάχων!

«ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε,
ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ
παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη,
θῆκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών».

α Τὸ ἐθνικὸν ἄρα θέατρον εἶνε καὶ ὀφείλει νὰ εἶνε ἐθνικὸν σχολεῖον. Ὅτι παρέστησεν ἄλλοτε ὁ Λουκιανὸς λέγοντα τὸν Ἀθηναῖον Σόλωνα εἰς τὸν Σκύθην Ἀνάχαρσιν εἶνε καὶ ἔσται αἰωνία ἀλήθεια ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ, ἐθνικὴν συνείδησιν κεκτημένῳ. «Καὶ μὲν τοι καὶ εἰς τὸ θέατρον συνάγοντες δημοσίᾳ παιδεύομεν ὑπὸ κωμωδίαις καὶ τραγωδίαις ἀρετὰς τε ἀνδρῶν παλαιῶν καὶ κακίας θεωμένους, ὡς τῶν μὲν ἀποτρέποιντο, ἐπ' ἐκεῖνα δὲ σπεύδοιεν. Τοῖς δὲ γε κωμωδοῖς καὶ ἀποσκώπτειν καὶ λοιδορεῖσθαι ἀφίεμεν εἰς τοὺς πολίτας, οὓς ἂν αἰσχρὰ καὶ ἀνάξια τῆς πόλεως ἐπιτηδεύοντας αἰσθωνται, αὐτῶν τε ἐκείνων χάριν, ἀμείνους γὰρ οὕτω γίνονται ὄνειδιζόμενοι, καὶ τῶν πολλῶν, ὡς φεύγοιεν τὸν ἐπὶ τοῖς ὁμοίοις ἔλεγχον».

«Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Ἡ Πυθία

δὲν ἐδίσταζε νὰ παραβάλη τοὺς δύο πρωτοστάτας τοῦ ἐθνικοῦ δράματος, τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Εὐριπίδην, πρὸς τὸν προφήτην τῆς νέας ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ὃν ἡ ἀγνωμοσύνη τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ἔμελλε νὰ ποτίσῃ τὸ κώνειον. Ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ θεάτρου, ὡς καὶ τῶν ἄλλων τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, διεξήγετο πεφροντισμένως γενναία ἐθνικὴ ἐργασία. Αὐτὴ δὲ ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων, ἐν τῇ ὑπερόχῳ μερίμνῃ πρὸς κατασκευὴν τελείων πολιτῶν, πρὸς ἠθικὴν αὐτῶν ψυχαγωγίαν καὶ διαπαιδαγώγησιν, ἐπενόει τὰ θεωρικά. Καὶ ὅτε τοῦ ἐλληνικοῦ χειμάρρου ἡ ὄρμῃ κατελίμπανε τὴν ἀρχικὴν κοίτην καὶ ἔτρεχε πρὸς ξένας χώρας, ἵνα ποτίσῃ διὰ τῶν ναμάτων αὐτοῦ τοὺς πνευματικούς αὐτῶν ἀγρούς, τὸ ἐλληνικὸν δράμα καθίστατο μία τῶν θεσπεσιωτάτων ψυχαγωγιῶν τοῦ τὰ ἀπόρρητα τῆς ἐλληνικῆς σκέψεως μυσουμένου ἤδη βαρβάρου κόσμου. Τότε «Περσῶν καὶ Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες τὰς Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου τραγωδίας ἤδον», ὁ δὲ τελευταῖος οὗτος καθίστατο μετὰ τινα χρόνον ἐν Ρώμῃ τὸ δημοτικώτατον θέαμα καὶ ἀνάγνωσμα. Θυμασία ἐπίδρασις! Διότι αἱ ιδέαι, αἱ σκέψεις, τὰ αἰσθήματα, τὰ πάθη δὲν ἐκδηλοῦνται ἐν μεταφυσικῇ μόνον περιβολῇ, ἀλλὰ λαμβάνουσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ αἷμα τῆς ζωῆς, μεταμορφοῦνται εἰς ἔμψυχα ὄντα, λαλοῦντα, ἀγωνιζόμενα, πίπτοντα ἢ ἐγειρόμενα, ἐν δὲ τῷ μεγάλῳ τούτῳ ἀγῶνι ὑπερφυῶς διεξάγεται ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ δράσις».

Ἄς ἀγαπήσωμεν, ἀγαπητοὶ ὁμιληταί, ἀλλὰ πρωτίστως ἅς ὑποστηρίξωμεν ἐμπράκτως τὸ ἐλληνικὸν θέατρον, ὅπως καὶ τὸ ἐλληνικὸν βιβλίον. Δι' αὐτῶν, ὦμεν βέβαιοι, οὐ μικρὸν θέλει συντελεσθῆ ἡ σωτηρία καὶ ἡ ἀνόρθωσις τοῦ ταλαιπωρουμένου γένους. Ὡς εἶπέ τις τῶν νεωτέρων ἠθικολογῶν, ἄλλοτε ἡ κοινωνία ἐπέδρα ἐπὶ τῶν βιβλίων, σήμερον δὲ τὰ

βιβλία ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς κοινωνίας. Καὶ ἂν δὲν εἶνε ἀληθῆς, ἐπὶ τῶν δεδομένων ἐρειδομένη, ἡ σκέψις αὕτη, οὐ σμικρὰν ἐνέχει ἀλήθειαν. Πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατεδείχθη ἡ ἐπίδρασις, ἣν δύναται νὰ ἐξασκήσῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ βιβλίον, οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν συγχρόνων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν. Ὅποσον μεγάλη διατελεῖ, ἀπὸ δέκα ἐννέα ἤδη αἰώνων, ἡ ἐπιρροὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης! Ὅπόσους λαοὺς δὲν διεπαιδαγώγησεν, ὅποσας γενεὰς δὲν ἀνέθρεψεν, ὅποσους πολιτισμοὺς δὲν παρήγαγε! Καὶ σήμερον ἀκόμη, κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῆς χειραφετήσεως καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν διατελεῖ ἀκμαία ἡ δύναμις αὐτῆς, δὲν κατακτᾷ ὁσημέραι καὶ δὲν καθίστησιν ἀηττήτους τοὺς εἰς αὐτὴν πιστεύοντας λαοὺς; Τὰ δὲ ἑλληνικὰ γράμματα δὲν ἐξακολουθοῦσι κατακτῶντα καὶ θριαμβεύοντα ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑδρόγειον;

Ἡ δύναμις τοῦ βιβλίου εἶνε ἡ δύναμις τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθείας, ἣν τοῦτο ἐξαγγέλλει εἰς πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐμπνέει τοὺς μὴ πιστεύοντας, ἐνισχύει τοὺς διστάζοντας καὶ τοὺς σκεπτικούς. Δι' αὐτοῦ οἱ λαοὶ ἐκδηλοῦσι τὴν ἐνδόμυχον αὐτῶν σκέψιν, τὸν πόθον, τὴν ιδέαν, ἣτις ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διατελεῖ ἀθάνατος, ὅπως ἀθάνατον θέλει διατελέσῃ καὶ τὸ βιβλίον.

Τοιαύτη εἶνε ἡ ἐθνικὴ, ἠθοποιὸς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ἀποστολὴ τοῦ βιβλίου καὶ τοῦ θεάτρου. Δὲν δύναμαι ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου νὰ σᾶς συστήσω εὐγενέστερα ἐν τῷ βίῳ ὑμῶν ἐφόδια, θετικώτερα καὶ ἰσχυρότερα ὄπλα ἐν τῷ κατὰ τῶν ἡμετέρων πολεμίῳ ἀγῶνι. Ἀλλὰ τὰ ὄπλα ταῦτα πρέπει νὰ εἶνε ἐξόχως ἑλληνικά, γνησίως ἐθνικά, οὕτω καθιστάμενα τελεσιουργὰ καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἐνέργειαν. Ἡ δύναμις αὐτῶν δέον ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἀπὸ τῶν ἱστο-

ρικῶν παραδόσεων, περιπετειῶν καὶ πόθων τῆς φυλῆς, οὐχὶ δὲ νὰ εἶνε ἀπομιμήσεις καὶ ἀντιγραφαὶ ξένων ἰδεῶν καὶ ὀθνείων αἰσθημάτων. Ἡ διὰ τοῦ βιβλίου παρεχομένη διανοητικὴ τροφή, ἀπὸ τοῦ παιδὸς μέχρι τοῦ ἀνδρός, δεόν νὰ εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἰθαγενῆς, σύμφωνος ἄρα πρὸς τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, πρὸς τοὺς πόθους καὶ τὰ αἰσθήματα. Ἀλλοτρία τροφή δὲν δύναται ἢ νὰ διαφθείρῃ τὸν ἐθνικὸν ὀργανισμόν, ἀλλ' ἅμα νὰ ἐπενέγκῃ κατ' ἀνάγκην τὴν ἐξαχρείωσιν, τὴν πτώσιν, τὸν ἐκφυλισμὸν ἐπὶ τέλους.

Τοιοῦτο ἔστω τὸ πρόγραμμα ὑμῶν, ὦ νέοι. Πόλεμος κατὰ τῆς ξενοφροσύνης καὶ τῆς ξενομανίας.

Ὡμεν Ἕλληνες. Ἀγαπήσωμεν τὴν πατρίδα ἡμῶν, τὸ λαμπρότατον τῶν προϊόντων τῆς ἀνθρωπίνης δημιουργίας. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀγάπη ἄς ἐκδηλωθῇ πρὸς πᾶσαν παράστασιν τοῦ πνεύματος αὐτῆς· ἄς ἀγαπῶμεν κατ' ἐξοχὴν πᾶν ὃ τι εἶνε ἐθνικὸν καὶ γνήσιον προϊόν τῆς ἡμετέρας φυλῆς, ἄς ἀποφεύγωμεν δὲ πᾶν ὀθνεῖον καὶ μὴ σύμφωνον πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἀποστολήν, πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ἡμῶν χαρακτῆρα.

Ἐν τινι τῶν προηγουμένων ἡμῶν συνεντεύξεων διαλεγόμενος περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ σχολείου ἐπὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν κοινωνικῶν ἠθῶν καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος λαοῦ τινος, ἔλεγον μετὰ τοῦ Ἰουλίου Σίμωνος, ὅτι τὸ μέλλον ἀνήκει εἰς τὸν λαόν, τὸν ἔχοντα τὰ καλλήτερα σχολεῖα.

Καταλήγων ἤδη τὴν σημερινὴν ὁμιλίαν μου, καθῆκον νομίζω νὰ συμπληρώσω τὴν εἰρημένην γνώμην τοῦ ἐξόχου φιλοσόφου: Τὸ μέλλον ἀνήκει εἰς τὸν λαόν, τὸν ἔχοντα τὰ καλλήτερα σχολεῖα καὶ τὰ καλλήτερα βιβλία.

ΛΟΓΟΣ ΕΚΤΟΣ

Α'

Ἰνα κατανοήσῃ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμός, συνεχίζων τὴν ἱστορικὴν ἐργασίαν τῶν ἀπωχημένων γενεῶν, ἵνα κατανοήσῃ τὸ καθῆκον αὐτοῦ καὶ τὴν ἀποστολήν, πρέπει πρωτίστως νὰ μελετήσῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ. Αὗται κυρίως προῆλθον ἀπὸ φυσικῶν αἰτίων, ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ περιέχοντος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀνεπτύχθησαν δέ, σὺν τῷ χρόνῳ, εἰς τοιαύτην ἔντασιν καὶ ἐνέργειαν, ὥστε νὰ δημιουργήσωσι τὴν ὑπερφυᾶ ἐμφάνειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐκθαμβοῦντος καὶ καταπλήσσοντος, ἀλλὰ καὶ διδάσκοντος καὶ καθοδηγοῦντος τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἡ ἐνέργεια αὕτη δὲν ἐξηντλήθη σὺν τῇ παρελεύσει τῶν αἰώνων, διότι αἱ συνθῆκαι, αἱ συντελέσασαι εἰς τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ, ἐξακολουθοῦσι μέχρι τῆς σήμερον ὁμοιοτρόπως λειτουργοῦσαι καὶ ἐκδηλοῦμεναι. Ἐν τῇ μεγάλῃ σταδιοδρομίᾳ τῆς ἱστορίας δὲν ὑπάρχει ἰδέα, ἥτις τοσοῦτον διέπρεψε καὶ ἐθαυματούργησεν, ὅσον ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα· δὲν ὑπάρχει δύναμις, ἥτις τοσοῦτους κατήγαγε νικηφόρους ἀγῶνας, ὅσον ἡ ἑλληνικὴ δύναμις. Δὲν ᾔσαν αὗται τὸ ἀποτέλεσμα εὐρείας γεωγραφικῆς ἐκτάσεως, μεγάλου πληθυσμοῦ ἀνθρώπων. Ἐρρήθη πλέον ἢ ἀπαξ, ὅτι οἱ

ἀριθμοὶ κυβερνῶσι τὸν κόσμον, ὅτι δηλαδὴ ἡ ὑλικὴ ἰσχὺς δημιουργεῖ καὶ ἐκτελεῖ τὸν παγκόσμιον νόμον τῆς ἱστορίας, τὴν καθυπόταξιν τῶν ἀσθενεστέρων εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους, τῶν ὀλίγων εἰς τοὺς πολλούς. Ἄλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία διαψεύδει τὴν θεωρίαν ταύτην, ὅσον αὕτη καὶ ἂν ἐπιζητήσῃ νὰ ὀχυρωθῇ ὀπισθεν ἐπιστημονικῶν ἐπάλλξεων καὶ ὀχυρωμάτων. Οὐχὶ τοῦ ἀριθμοῦ ἡ δύναμις ἐπικρατεῖ τῆς δυνάμεως τῆς ιδέας, ἀλλὰ τοῦναντίον. Ἐλάχιστοι κατ' ἀριθμὸν ἦσαν οἱ μαχηταί, οἱ παρακολουθήσαντες τὸν Κίμωνα καὶ τὸν Ἀγησίλαον, τὸν Ἀλέξανδρον μετὰ τῶν ἐπικῶν αὐτοῦ συναδέλφων καὶ ἐν τούτοις, ὅπόσαι νίκαι καὶ κατακτήσεις, πνευματικά, κοινωνικά, πολιτικά, ἐθνικά! Ἐκλινε τὸ γόνυ ὁ γνωστός τότε κόσμος, ἀπέραντος καὶ πολυάνθρωπος, πρὸ τῆς νικηφόρου δυνάμεως τῶν ἑλληνικῶν ὀπλων. Δράξ ἀνδρῶν, ἀσημαντος κατ' ἀριθμὸν, καθυπέταξεν ὑπὸ τὸν νόμον αὐτῆς καὶ τὴν δύναμιν μυριάδας μαχητῶν.

Εἶνε ὁ νόμος τῆς ἱστορίας. Δὲν διεξάγεται αὕτη διὰ τῶν ὑλικῶν, ἀλλὰ διὰ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων. Ὑπῆρξαν λαοί, ὧν ἡ ὑλικὴ ἰσχὺς τεραστίως ἀνεπτύχθη κατὰ χρόνον καὶ τόπον, ἀλλ' ἔλειπεν ἀπ' αὐτῶν ἡ δύναμις τῆς ιδέας, καὶ διὰ τούτο οὐδὲν μέγα κατώρθωσαν ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν δράσει.

Τοιαύτην φυσιογνωμίαν παρίστησιν ἀπὸ παλαιτάτου καιροῦ ὁ ἑλληνικὸς κόσμος — ὁ Ἑλληνισμός. Οὐδεὶς λαὸς ἐκυοφορήθη καὶ ἐγαλουχήθη ἐν τοιούτῳ μεγαλείῳ, ὅσον ὁ ἑλληνικός· ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀποκαλύψεως φέρει τὸ σπέρμα τῆς ἀθανάτου ζωῆς, τῆς ἰσχυρᾶς συνειδήσεως, τῆς ἀκαταβλήτου ἐνεργείας. Ἐν γενναίαις ἀπαρχαῖς ἀποκαλύπτεται ὁ Ἑλληνισμός ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς καὶ ἐξακολουθεῖ τὴν τοιαύτην ἀφετηρίαν ἐπὶ αἰῶνας. Ἐκπροσωπεῖται δι' αὐτοῦ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἡ ἱστορία.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀληθῶς. Τίς ἄλλος τῶν λαῶν, ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων, δύναται νὰ διεκδικήσῃ τὸν τίτλον τοῦτον; Τίνος ἄλλου λαοῦ τὸ πνεῦμα καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐπέβαλον τὴν σφραγίδα αὐτῶν ἐπὶ τῶν λοιπῶν λαῶν, τῶν μετ' αὐτῶν συγκοινωνησάντων; Ἡ ἐλαχίστη γνῶσις τῆς ἱστορίας ἀποδεικνύει τοῦτο. Οὐχὶ ἐθνικὴ φιλαυτία· οὐχὶ κομπορρημοσύνη. Τὰ πράγματα. Ταῦτα καὶ μόνον μαρτυροῦσι τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐπὶ αἰῶνας ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πνεύματος, τοῦ ἥθους, τῆς κοινωνικῆς ἐν γένει τάξεως καὶ εὐκοσμίας τῶν μετ' αὐτὸν παραστάντων ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς λαῶν καὶ πολιτισμῶν.

Τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος εἶνε ἡ πνευματικὴ ἀφετηρία τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπ' αὐτοῦ ἐξελίσσεται ἡ νεανικὴ ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἱστορικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀποστάζοντος πᾶσαν τὴν δρόσον, ἀποπνέοντος πᾶσαν τὴν χάριν τῆς νεότητος. Ἐνταῦθα ἀποκαλύπτεται τὸ πρῶτον οὗτος ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ βουλήσει καὶ τῇ ἐνεργείᾳ, ἐνταῦθα ἡ πολιτεία, ἡ οἰκογένεια, τὸ δίκαιον, ἡ θρησκεία καθίστανται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀτόμου, ὅστις εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς ἐλευθερίας.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς παρίστησι τὸ φαινόμενον τῆς μακρᾶς, τῆς μηδέποτε τέλεον ἐξαφανισθείσης ἐνεργείας. Ὅτε ἐκράτει τὰ σκῆπτρα τῆς ἱστορικῆς δυνάμεως, ἕνεκα τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ πλεονεκτημάτων, τὰ χρονικά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐπληροῦντο τῶν ἔργων αὐτοῦ. Πάντα τὰ ἔθνη ἐκλινον πρὸ τῆς δυνάμεως ταύτης· ἀνεγνώριζον τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἀλκίμου φυλῆς, ἥτις, καίπερ ὀλιγάριθμος οὔσα, ἐνέπνεε τὸν σεβασμὸν, τὴν ἐκτίμησιν, τὸν φόβον πολλάκις. Ὁ μέγας βασιλεὺς, ὁ κατακτητὴς καὶ δυνάστης τοσοῦτων λαῶν καὶ χωρῶν, πλέον ἢ ἅπαξ ἠγρύπνησεν ἐξ ἀνησυχίας ἐκ τοῦ μικροῦ ἐκεί-

νου λαοῦ, οὐ δὲν ἠδυνήθη μόνον νὰ καθυποτάξῃ τὸ ἀδάμαστον θάρρος.

Ποῦ ἔκειτο ἡ δύναμις αὕτη, ἡ τοσαύτης πληρώσασα φήμης τὰ χρονικὰ τοσοῦτων αἰώνων ; Εἶνε τῇ ἀληθείᾳ ιστορικὸν ἀπόρρητον, πρόβλημα, ὃ περ οὐδέποτε κατωρθώθη νὰ προβληθῇ ὑπ' ἄλλου λαοῦ. Ἄλλ' εἶνε γεγονός, κυρούμενον ἐν ἐκάστη σελίδι τῆς ιστορίας. Ἄφ' ἧς στιγμῆς ἀπεκαλύφθη ἐν τῷ δράματι αὐτῆς ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, οὐδέποτε ἐξέλιπεν. Ἄλλοι λαοί, μετὰ βραχεῖαν ἀναλαμπήν, ἀπεσβέσθησαν ἐς αἰεί, ἐλάχιστα ἴχνη τοῦ βίου καταλιπόντες, μάταια, ἀνωφελῆ λείψανα τῆς δυνάμεως αὐτῶν καὶ ἐνεργείας. Τῶν Ἰνδῶν καὶ τῶν Ἀσυρίων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων, πρώτων μυσταγωγῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐξέλιπεν ὁ πολιτισμός, χωρὶς νὰ καταστῇ ἀνάγκη ν' ἀναπαρασταθῇ αὐθις. Μόνον ματαιόσχολος ἀρχαιοδίφης δύναται νὰ εὕρισκῃ τέρψιν καὶ ἄνεσιν ἐν τῇ ἐρεύνη τοῦ βίου τῶν τοιούτων λαῶν. Ἄλλ' ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις οὐδὲν δύναται νὰ εὔρη θετικὸν καὶ λυσιτελὲς ἐν ταῖς τοιαύταις ἐρεύναις. Ἀντιπαρέρχεται πρὸ αὐτῶν μετ' ἀδιαφορίας.

Ἄλλ' ὅλως τούναντίον ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς μνημείοις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ταῦτα διατελοῦσιν αἰείποτε ζωντανά, μονουχί φωνὴν ἀφιέντα. Ἀκόμη ἐξέρχεται ἀπ' αὐτῶν ἡ ζωὴ καὶ ἡ δημιουργία. Ἡ ἀντίληψις αὐτῶν, ἡ κατανόησις τέρπει ἅμα καὶ διδάσκει, καθοδηγεῖ καὶ φωτίζει. Ἡ ἑλληνικὴ δύναμις, ἐξελισσομένη ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ τῆς ιστορίας, δύναται νὰ κληθῇ ἀδεῶς διευθύνουσα δύναμις. Θέλω προσπαθήσῃ νὰ καταδείξω τοῦτο ἄνευ νοθεύσεως, ἢ παραβιάσεως τῶν δεδομένων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὅτι ἐγένετο, ὃ τι πιστοῦται ἐξ ἀναμφισβητήτων ἀποδείξεων, τοῦτο θέλω ἐπικαλεσθῆναι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θέματός μου.

Ἴνα δημιουργηθῇ ὁ λαὸς οὗτος, ἵνα διαπλασθῇ εἰς τὸ ἐν-τελὲς φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς, ἔπρεπε νὰ συμπράξωσι πολλαὶ συνθῆκαι, φυσικαὶ τε καὶ ἠθικαί. Δὲν ἤρκει μόνη ἡ φυλή, ὅσον καὶ ἂν ἦτο εὐγενὴς ἢ καταγωγὴ αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλων πλεονεκτημάτων πεπροικισμένη. Πᾶσα ἱστορικὴ σύνθεσις δὲν ἐκδηλοῦται εἰκῆ καὶ τυχαίως. Εἶνε ἀποτέλεσμα ποικίλων δυνάμεων, ὁμοειδῶν καὶ ἀνομοίων, ἀλλ' ἐξ ἀντιθέτων διευθύνσεων καὶ ροπῶν πασῶν κατευθυνομένων πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ συνθέσει τοῦ ἑλληνικοῦ, ὅπως καὶ οἰουδ' ἔποτε ἄλλου κόσμου.

Ἡ ἑλληνικὴ φυλή ἐξέδραμεν ἀπὸ τῆς παναρχαίου αὐτῆς κοιτίδος — τῆς Ἰνδικῆς, μετ' ἄλλων φυλῶν, συγγενῶν ἐπίσης κατὰ καταγωγὴν καὶ πνεῦμα. Πᾶσαι ἔλαβον ἀλλοίας καὶ διαφοροὺς διευθύνσεις. Οἱ Ἄριοι λαοί, οἱ Ἰνδογερμανικοί, ὡς καλεῖ αὐτοὺς ἡ νεωτέρα ἐθνολογία, ἀποκατέστησαν ὀριστικῶς ἢ προσκαίρως πολλαχοῦ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, μέχρι οὗ εὐρωσι μόνιμον ἐγκατάστασιν. Ἐκ τῆς μακρᾶς δὲ ταύτης, τῆς αἰῶνας παραταθείσης πλάνης, ἐκ τῶν παρακολούθων περιπετειῶν καὶ δοκιμασιῶν, ἐσφυρηλατήθη ὁ χαρακτήρ τῶν λαῶν τούτων, ὅστις τοσοῦτον ζωηρὰ ἔχνη κατέλιπεν ἐπὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Ἐξοχα ἀποδείκνυνται τὰ πλεονεκτήματα τῶν λαῶν τούτων. Ποιμένες κατὰ πρῶτον, ἐν ταπεινῇ καταστάσει διατελοῦντες, ἀνέρχονται σὺν τῷ χρόνῳ ἐπὶ τῶν ὑψηλοτάτων κορυφῶν τῆς κοινωνικῆς κλίμακος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πανταχοῦ, ὅπου ἐγκαθίσταται ὁ Ἰνδογερμανικὸς κόσμος, μαρτυροῦσι τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὴν δραστηριότητα ποικίλα κατορθώματα, πνευματικὰ καὶ κοινωνικά. Ἐν ταῖς χώραις τῶν Ἰμαλαίων καὶ τοῦ Ἰράν, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι, σημειοὶ ἐποχᾶς ἐξόχου ἐμφανείας. Οἱ πρῶτοι αὐτοῦ μυστα-

γωγοί, οἱ ἀποκαλύψαντες τὰ ἀπόρρητα τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, ἐκπροσωποῦσι τὸν χαρακτῆρα ἐξόχου ἐμπνεύσεως. Ὁ Μανοῦ, ὁ Ζωροάστρης, προφηταὶ θρησκευτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ νομοθέται, εἶνε οἱ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωποι τῶν λαῶν τούτων, πρώτων κατανοησάντων τὴν σημασίαν τῆς κοινωνικῆς εὐκοσμίας, τὴν δύναμιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πληροῦται κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῶν κατορθωμάτων τῶν ἰνδογερμανικῶν λαῶν μέχρι τοῦ νῦν διεκδικούντων τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἱστορίας.

Κορυφαῖος πάντων ἀναδείκνυται ὁ ἑλληνικὸς λαός. Οὐρανὸς καὶ γῆ, στερεὰ καὶ θάλασσα συνετέλεσαν εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ θαύματος τούτου. Ἡ φύσις, ἐν ἐνὶ λόγῳ, συνετέλεσαν εἰς τὴν κυοφορίαν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀπαραμίλλου τούτου κόσμου. Ἡ Ἀσία καὶ ἡ Εὐρώπη, τὸ θεῖον κράτος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία, συνηνώθησαν πρὸς παραγωγὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Πράγματι· ἐν τε τῇ γεωγραφικῇ αὐτοῦ καὶ τῇ ἱστορικῇ ἐμφανείᾳ, οὔτε ἀσιατικὸς εἶνε ἐξ ὀλοκλήρου, οὔτε εὐρωπαϊκός· μετέχει ἀμφοτέρων. Ἐν δὲ τῇ μίξει ταύτῃ, ἐν τῇ διασταυρώσει ποικίλων χαρακτήρων, ροπῶν, ἰδεῶν, ἐξελίσσεται ἡ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ παγκόσμιος αὐτοῦ δράσις.

Οὐχὶ ὡς Ἕλληνες, ἀλλ' ὡς ἄνθρωποι, ρίψατε τὸ βλέμμα ὑμῶν ἐπὶ τοῦ πρώτου γεωγραφικοῦ πίνακος τοῦ παλαιοῦ κόσμου, καὶ θέλετε κατανοήσῃ ἀμέσως τὸ ἀπόρρητον τοῦ φαινομένου τούτου. Ἐρωτήσατε τὴν γεωγραφίαν, ἵνα κατανοήσητε τὴν ἱστορίαν. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς σημείοις, ἐν οἷς συναντῶνται αἱ δύο ἡπείροι, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐγένετο ἡ κοιτίς τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἡ δὲ δευτέρα ἀπεπεράτωσε τὸ ἀρξάμενον ἔργον, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει τὴν κατοικίαν αὐτοῦ. Οὔτε ἀσιατικὴ αὕτη εἶνε ἐξ ὀλοκλήρου, οὔτε εὐρωπαϊκὴ· εἶνε

κοινόν τι κρᾶμα γεωλογικῆς συστάσεως, ἐδάφους, κλίματος. Ὡς διδάσκει δὲ σήμερον ἡ γεωλογία, τὰ γεωγραφικὰ ταῦτα ἐδάφη ἀπεχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων ἀπὸ παλαιτάτου χρόνου. Πολλαχοῦ ἐλαχίστη τυγχάνει ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο ἀκτῶν. Ἐν δὲ τῷ θρακικῷ Βοσπόρῳ συγγέεται ἐπὶ μικρὸν διὰ τὸν ἐξ ἐπιπολῆς παρατηρητὴν τὸ ἔδαφος τῆς Ἀσίας καὶ τὸ τῆς Εὐρώπης, ἀμφοτέρω κατὰ τὸ φαινόμενον ἀποτελοῦντα πλήρη ἐνότητα.

Τοιαύτης ἐνότητος εἰκόνα παρίστησιν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Συνοικισθεὶς ἐν τοῖς παραλίοις τῶν δύο ἡπείρων, ἐκπροσωπεῖ ἀμφοτέρων τὸ πνεῦμα ἐν αὐστηρᾷ συνθέσει. Ἄλλ' ὅτι ἰδίᾳ ἐπέρρωσε τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτοῦ ὄργανισμόν, εἶνε ἡ τοποθεσία τῆς χώρας, ἐν ἣ ἐγκατέστη, τὸ ἔδαφος, τὸ κλίμα, τὸ φυσικὸν περιέχον· ὡς ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, « τὰ μὲν ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τὰ περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ πλήρη, διανοίας δὲ ἐνδεέστερα καὶ τέχνης, διόπερ ἐλεύθερα μὲν διατελεῖ μᾶλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἄρχειν οὐ δυνάμενα. Τὰ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικὰ μὲν καὶ τεχνικὰ τὴν ψυχὴν, ἄθυμα δέ· διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ. Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει· καὶ γὰρ ἐνθυμον καὶ διανοητικόν ἐστι· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας ».

Αὕτη εἶνε ἡ θεωρία καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ προβλήματος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Καὶ ἐντεῦθεν αἱ μεγάλαι κατακτήσεις καὶ ἐπιτυχίαι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ δράσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἐπιδρᾷ ποικιλοτρόπως ἐπὶ τε τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ ὄργανισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος.

Ἐν μὲν τῇ Ἀσίᾳ ὁ ἄνθρωπος μεθύσκειται μᾶλλον ἢ τρέ-

φεται· καταλαμβάνεται ὑπὸ πνευματικῆς σκοτοδίνης πρὸ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ πρώτου φαινομένου, ὑποκύπτει εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, ἀντὶ τῆς ἐρεύνης. Οὕτως ἡ ἰσχύς, ἡ ζωὴ, ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀπονεκροῦνται. Πανταχοῦ ἀντιλαμβάνεται ὑπερτέρων δυνάμεων, μὴ τολμῶν ν' ἀνταγωνισθῆ πρὸς τὴν φύσιν. Ἐστερημένος δὲ βουλήσεως καὶ ἐνεργείας, ἐξαφανίζεται ὡς αὐτόνομος δυνάμις ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου· εἶνε ὄργανον μᾶλλον ἢ παράγων ἐν τῇ δράσει τῆς ἱστορίας.

Ἄλλ' ὅλως ἀντίθετον εἰκόνα παρίστησιν ἡ ἑλληνικὴ φύσις καὶ ὁ ἑλληνικὸς ἄνθρωπος. Ἐπὶ καὶ θάλασσα ἀμφισβητοῦσι πρὸς ἀλλήλας τὸ κράτος τῆς γεωγραφικῆς ταύτης ἐκτάσεως. Ποῦ μὲν ἡ θάλασσα εἰσδύει ἐντὸς τῆς ξηρᾶς, οὕτω δὲ σχηματίζει τοὺς πολυαρίθμους κατ' ἑκτασιν κόλπους, ποῦ δὲ ἡ ξηρὰ προβάλλει ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς θαλάσσης δι' ἀπείρων ἀκρωτηρίων. Πολυάριθμοι νῆσοι μαρτυροῦσι τιτανεῖους ἀγῶνας, διεξαχθέντας μεταξὺ τῶν φυσικῶν δυνάμεων πρὸς διαμόρφωσιν τῆς μικροσκοπικῆς ταύτης χώρας, πρὸς ἣν οὐδεμία τῶν χωρῶν τῆς ὑδρογείου σφαίρας δύναται νὰ παραβληθῆ. Τοιοῦτο φαινόμενον προκαλεῖ τὴν προσοχὴν τοῦ ζητοῦντος νὰ ἐξαγάγῃ ἐθνολογικὰ πορίσματα ἐκ τῆς γηίνης μορφολογίας.

Ἐκ τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῆς ἑλληνικῆς χώρας, ἐκ τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς ποικιλίας τῶν θαλασσῶν καὶ τῶν ὀρέων αὐτῆς, μοναδικὸν ἐξελίσσεται ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν φαινόμενον. Κατ' ἐλαχίστην ἀπόστασιν μεταβάλλεται ἡ θερμοκρασία· τὸ ἔαρ καὶ ὁ χειμὼν, τὸ φθινόπωρον καὶ τὸ θέρος ἐμφανίζονται ἀλλεπαλλήλως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ διαμερίσματος.

Ἐντεῦθεν ἡ ποικιλία τῶν προϊόντων τοῦ ἐνοργάνου κόσμου, τῶν φυτῶν, τῶν ζώων, τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπὶ τέλους ἀνθρώπου.

Ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὸ ἄπλετον φῶς,

τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καταβαῖνον, φωτίζον ἅμα καὶ θερμαῖνον, ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει τὴν ἐλπίδα τῆς ζωῆς, τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν συνείδησιν τῆς ἐνεργείας. Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία εἶνε ἢ πίστῳσις τοῦ φαινομένου τούτου.

Τὸ ἐλεύθερον ἄτομον κατανοεῖ πρῶτον ἑαυτὸ ἐν Ἑλλάδι. Εἶνε λογικόν, αὐτόνομον, κέκτηται συνείδησιν πλήρη δικαίων καὶ καθηκόντων. Ἐπὶ τοῦ θεμελίου τούτου ἐρείδεται ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ πολιτεία· ἐπίσης ἡ οἰκογένεια, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη.

ὑπὸ τοιαύτας ἀπαρχὰς μεγάλη τελεῖται ἐπανάστασις ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐμφανείας. Ὁ θεοκρατικὸς κόσμος τῆς Ἀσίας ὑποκύπτει εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἑλληνικὸν κόσμον. Ὁ Προμηθεύς, ὁ πρῶτος ἀληθῆς μυσταγωγὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καθίσταται ἅμα καὶ ἑλληνικὸς ἥρωας· διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ κύρους τῆς θεοκρατικῆς τάξεως :

Ἴδεσθέ μ' οἶα πρὸς Θεῶν πάσχω, Θεός!

Εἶνε ἡ τραγικὴ ἐπὶ κλησις τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου. Δὲν ἠδύνατο αὕτη ν' ἀκουσθῆ ἀπὸ τῶν μυστηριωδῶν ἐγκάτων τῆς ἀπεράντου Ἀσίας, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὄρέων καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς παγκάλου Ἑλλάδος, ἐξαγγελλούσης μετὰ θρησκευτικῆς πεποιθήσεως τὸ σωτήριον κήρυγμα τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων — Ἐλευθερία!

Καθ' ἣν στιγμὴν ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὁ ἐλεύθερος οὗτος κόσμος, ἀνθρώπινος ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ἐν τῷ ἐπιγεῖῳ τούτῳ κόσμῳ ἀναζητῶν τὸ στάδιον τῆς δράσεως αὐτοῦ, οἱ Θεοὶ καὶ οἱ ἡμίθεοι μεταβάλλονται εἰς ἥρωας, προγόνους καὶ ἐκπολιτιστὰς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὄργανα τῆς θείας τάξεως, ἀποκαθισταμένης διὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς. ὑπὸ τοιαύτας ιδέας ἀπετελέσθη ὁ ἑλληνικὸς κό-

σμος. Ἀποτέλεσμα δ' αὐτοῦ εἶνε ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη, ἡ κοινωνία καὶ ἡ πολιτεία.

Δὲν ἐννοῶ τέχνην καὶ ἐπιστήμην ἄνευ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' οὐδὲ τὴν Ἑλλάδα ἄνευ ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Εἰς τὴν ἐλευθέραν ἑλληνικὴν κοινωνίαν ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης μεγάλους νομοθέτας, ὡς τὸν Λυκοῦργον καὶ τὸν Σόλωνα· ὑπερφυεῖς μεταρρυθμιστάς, ὡς τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Ἀριστοτέλη· ποιητάς, ὡς τὸν Αἰσχύλον καὶ τὸν Ἀριστοφάνη· ἱεροφάντας τοῦ καλοῦ, ὡς τὸν Φειδίαν καὶ τὸν Πραξιτέλη· ρήτορας, ὡς τὸν Περικλῆ καὶ τὸν Δημοσθένη· ἐθνικοὺς κατακτητάς, ὡς τὸν Κίμωνα καὶ τὸν Ἀγησίλαον· καὶ τὸν κατὰ Πλούταρχον κορυφαῖον πάντων τῶν φιλοσόφων καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου—τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον. Ἐν τῇ γενναίᾳ ταύτῃ παραγωγῇ ἐκδηλοῦται τὸ ἀπόρρητον τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καὶ τὸ ἔτι ἀπορρητότερον—ἡ ὑπ' αὐτοῦ κατάκτησις τοῦ πλείστου μέρους τῆς ὑδρογείου σφαίρας. Οὐχὶ ἡ ὑλική, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ δύναμις κατῶρθωσε τοῦτο. Καὶ πιστοῦται δι' ἀναμφισβητήτων γεγονότων, ὅτι οὐχὶ ὁ ἀριθμὸς, τὸ ποσόν, ἀλλ' ἡ ἰδέα, τὸ πνεῦμα διέπouσι καὶ κυβερνῶσι τὸν κόσμον.

Ἄλλ' ὡς ὡς εἶπον ὑμῖν καὶ ἄλλοτε, ὅτι ἐνίσχυσεν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τὰς ἠθικὰς δυνάμεις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, προαγαγοῦσα αὐτὰς νικηφόρους πανταχοῦ τοῦ κόσμου, εἶνε ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, ἡ φιλοπατρία. Ἄν ἔλειπον ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ αὐτονομία ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, ἠκιστα θὰ ἐξεδηλοῦτο καὶ ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος. Αὕτη ἐγένετο ἡ μήτηρ, ἐξ ἧς ἐτέχθησαν αἱ μεγάλαι ἰδέαι, αἱ γενναῖαι σκέψεις, τὰ ἔξοχα φρονήματα. Ταύτην διὰ τῶν πραγμάτων ἀπεθέωσαν καὶ ἐδόξασαν οἱ ἀπαράμιλλοι ἥρωες τοῦ Μαραθῶνος, τῶν Θερμοπυλῶν, τῆς Σαλαμῖνος. Ἡ ἠθικὴ αὐτῆς δύναμις ἦτο

ἡ ἰσχυροτάτη τῶν δυνάμεων, ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς ὁποίας διεπλάσσετο κατ' ἐξοχὴν ὁ ἄνθρωπος καὶ διεμορφοῦτο.

Ὑπὸ τοιαύτην δημιουργίαν ὁ ἑλληνικὸς ἄνθρωπος εἶνε τὸ ἀρτιώτατον καὶ πληρέστατον τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, τὸ δραστηριώτατον τῶν ὀργάνων τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως· ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ εἶνε ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐμπνεύσασα πᾶσαν ιδέαν καὶ ἐπιστήμην, πᾶσαν τέχνην, ἡ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν κατακτῆσασα τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀπὸ τριάκοντα ἤδη αἰώνων πιστοποιεῖ τοῦτο ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία, ἡ πασῶν πληρεστέρα καὶ εὐγενεστέρα.

Ἀγαπητοὶ ὁμιληταί. Καθ' ἣν στιγμὴν ἀρχόμεθα περισυλλέγοντες ἐθνικὰ ἐρείπια, ἐξ ἀλογιστίας καὶ ἐπιπολαιότητος ἐπισωρευθέντα, καλούμεθα πρωτίστως ν' ἀναγνώσωμεν τὴν πατριὸν ἱστορίαν, νὰ ἐρευνήσωμεν τουτέστι καὶ νὰ μελετήσωμεν τὸν ἠθικὸν ἡμῶν χαρακτῆρα, τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ τελευταῖος τῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτειολόγων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης, ἐκήρυττε τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησιν «ἀληθινωτάτην παιδείαν καὶ γυμνασίαν πρὸς τὰς πολιτικὰς πράξεις. Ἡ ἱστορία ἄρα εἶνε ἡ ἐναργεστάτη καὶ μόνη διδάσκαλος τοῦ δύνασθαι τὰς τῆς τύχης μεταβολὰς καὶ γενναίως ὑποφέρειν ἢ τῶν ἀλλοτρίων ὑπόμνησις».

Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ ἱστορία εἶνε τὸ ἐγκόλπιον παντὸς ἀνθρώπου, διαφορομένου ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συμβιούντων· δι' αὐτῆς ἐξετάζεται τὸ παρελθόν, πορίζονται δὲ συμπεράσματα καὶ ὑποθήκας ὅ τε πεπαιδευμένος καὶ ὁ ἀπαιδευτος· δὲν ἔχει ἀποστολὴν νὰ τέρψη, ἀλλὰ νὰ διδάξη, νὰ φωτίσῃ, νὰ διαπαιδαγωγήσῃ.

Ἐπὶ τῶν σελίδων τῆς ἱστορίας κατοπτρίζεται ἡ ἐνέργεια τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ λαοῦ. Εὐτυχῆς ἐκεῖνος, εἰς οὗ τὸ πρό-

σωπον δὲν δύναται νὰ ἐπιφανῆ τὸ ἐρύθημα τῆς αἰσχύνης, ὁ δυνάμενος ν' ἀρυσθῆ ἐκ τῶν πράξεων τῶν προγόνων αὐτοῦ φρόνημα καὶ θάρρος, νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον αὐτῶν, εἰ δυνατόν δὲ νὰ τὸ βελτιώσῃ καὶ νὰ τὸ μεγαλοποιήσῃ.

Σύγχρονος συγγραφεὺς ἀπεφώνητο : « Εὐτυχεῖς οἱ λαοί, οἱ στερούμενοι ἱστορίας ». Παρὰ πολλῶν ἐθαυμάσθη τὸ λόγιον τοῦτο. Λαός, ἐστερημένος ἱστορίας, μὴ ἔχων τι γενναῖον ν' ἀναφυλλίσῃ ἐν τοῖς χρονικοῖς τῶν προγόνων αὐτοῦ, δὲν ἔχει μὲν ἄξιόν τι λόγου νὰ μιμηθῆ, οὐχ ἥττον εὐρίσκεται εἰς τὸ εὐχάριστον σημεῖον, ἀντὶ νὰ ἐπικαλῆται ἐπὶ ματαίῳ πατραγαθίας, αὐτὸς νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ὄνομα.

Ἴσως ἀληθὲς εἶνε τοῦτο ἐνίοτε. Ὡς συμβαίνει παρὰ τοῖς ἀτόμοις, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς. Οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιδείξωσιν ἐν τῷ γενεαλογικῷ αὐτῶν βιβλίῳ πατραγαθίας, οἱ ἐστερημένοι ὀνόματος καὶ ἱστορίας, ἐργάζονται συνήθως μετὰ μείζονος ζήλου πρὸς σύνταξιν χρυσοῦ καὶ καινοφανοῦς εὐγενείας αὐτῶν βιβλίου. Ἀλλὰ δὲν παρακωλύονται τὸ παράπαν καὶ οἱ λαοί, οἱ ἐξηυγενισμένοι ἤδη ἀπὸ αἰώνων, νὰ ὀλιγωρήσωσι τοῦ παρελθόντος αὐτῶν, κατατριβόμενοι περὶ ἄστοχα καὶ ἐπιβλαβῆ ἀντικείμενα. Καὶ ἂν μία, ἢ δύο, ἢ πλείονες γενεαὶ ἤθελον παραμελήσῃ ἐπὶ καιρὸν τὰ σοβαρὰ αὐτῶν καθήκοντα, ἂν ἤθελον ἐκτραπῆ τῆς ὑπὸ τῶν προγόνων χαρχθείσης τρίβου, ἐλεύσεται γενεά, μᾶλλον κατανοοῦσα τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς, συνεχίζουσα καὶ συμπληροῦσα τὸ ἔργον τῶν προγόνων. Πολλῶν τοιούτων παραδειγμάτων μνημονεύει ἡ ἱστορία. Ὑπῆρξαν λαοί, καταπεσόντες ἕνεκα τῶν ἰδίων ἀτυχεσιῶν, ἢ ἄλλων ἱστορικῶν αἰτίων· ἀλλ' ἀνέστησαν αὐθιγὰ μετὰ τῆς αὐτῆς συνειδήσεως καὶ τῶν αὐτῶν πόθων τὴν συνέχισιν τοῦ ἔργου τῶν προπατόρων.

Ὑπάρχει ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου

